

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-3-91-43>

УДК 37.376:364-4

Бодрова І.О.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

САМООСВІТА ЯК ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Анотація. У статті розкривається сутність самоосвіти як фактора професійного самовизначення майбутніх соціальних працівників. Проаналізовано різні підходи до визначення самоосвіти. Встановлено, що самоосвіта – це цілеспрямована, добровільна і самостійна діяльність з придбання і поглиблення теоретичних знань, удосконалення наявних та отримання нових професійних умінь і навичок. Відзначено, що проблема самоосвіти найбільш актуальною стала в умовах інформаційного суспільства, де вміння отримувати необхідну інформацію та працювати з нею є найголовнішим. У сучасному мінливому світі, важливість самоосвіти значно підвищується і як необхідність в адаптації та появі конкурентної спроможності спеціаліста в будь-якій сфері. Тому особливого значення набуває безперервне навчання протягом усього життя. Доведено, що самоосвіта відіграє важливу роль в процесі професійного самовизначення майбутнього соціального працівника. Практика соціальної роботи здійснюється в контексті швидко мінливих потреб суспільства і політики, а також в умовах постійного оновлення результатів досліджень і теоретичних розробок. У зв'язку з цим, безперервне навчання дозволяє соціальним працівникам постійно оновлювати свої знання і навички, щоб надавати актуальні і ефективні послуги. Методологічною основою дослідження є методи теоретичного аналізу та узагальнення. Особливу увагу приділено ролі культурно-освітнього середовища сучасного вузу, яке здатне забезпечити становлення продуктивної самоосвітньої активності студента. Важлива задача університету полягає в тому, щоб допомогти майбутньому соціальному працівнику прийняти себе як професіонала, навчити самостійно будувати план свого розвитку як на етапі навчання в університеті, так і в майбутній професійній діяльності. Зроблено висновки, що саме в процесі самоосвіти відбувається якісний особистісний ріст фахівця, освоєння теоретичних і практичних знань, формується звичка до самостійної інтелектуальної діяльності. Зазначено, що для самоосвіти потрібно наявність активних пізнавальних потреб та інтересів, внутрішня самодетермінація і високий ступінь свідомості і самоорганізованості.

Ключові слова: самоосвіта, професійне самовизначення, майбутній соціальний працівник, культурно-освітнє середовище вузу, безперервне навчання.

Bodrova Iryna

National Pedagogical Dragomanov University

SELF-EDUCATION AS A FACTOR OF PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF FUTURE SOCIAL WORKERS

Summary. This article describes the essence of self-education as a factor of the professional self-determination of future social workers. Various approaches to the definition of self-education are analyzed. It has been established that self-education is a purposeful, voluntary, and independent activity to acquire and deepen theoretical knowledge; moreover, it improves existing and acquires new professional skills. It has been noted that the problem of self-education has become most relevant in the information society, where the ability to obtain the necessary information and work with it is the most important. In the modern changing world, the importance of self-education is significantly increasing as the demand for adaptation and the emergence of a specialist's competitive ability in any field. Therefore, lifelong learning has a particular meaning. It is proved that self-education plays an important role in the process of future social workers' professional self-determination. The practice of social work is carried out in the context of the rapidly changing needs of society and politics; as well as, in conditions of permanent updating of research results and theoretical developments. Consequently, lifelong learning allows social workers to constantly update their knowledge and skills; in order to, provide relevant and effective services. The methods of the theoretical analysis and generalization are the methodological basis of the research. Particular attention is paid to the role of the cultural and educational environment of a modern university, which is capable of ensuring the formation of student's productive self-educational activity. An important task of the university is to help a future social worker accept itself as a professional, help to build a plan for its development in the process of education and in future professional activities. It is concluded that in the process of self-education a qualitative personal growth of a specialist takes place; the development of theoretical and practical knowledge and a habit of independent intellectual activity is formed. It is noted that the self-education process requires the presence of active cognitive needs and interests, internal self-determination, and a high degree of consciousness with self-organization.

Keywords: self-education, professional self-determination, future social worker, cultural and educational environment of the university, lifelong learning.

Постановка проблеми. Наростання складності, комплексності, взаємозалежності в різних сферах життя суспільства провокує зростання негативних проявів цього явища, таких як війни, економічні кризи і пов'язані з ними соціальні проблеми, політична нестабільність. На цьому тлі, роль соціальної роботи як професійної діяльності по компенсації негативного впливу вказаних факторів, неухильно зростає в усіх країнах. Складність вирішуваних завдань визначає і високу планку, що пред'являється професією до соціального працівника. Сьогодні, фахівець з соціальної роботи – це професіонал, який володіє знаннями і навичками не тільки в наданні допомоги клієнту, який опинився у важкій життєвій ситуації. Діагностика причин уразливості, прогностичні навички для створення потенційних сценаріїв досягнення благополуччя для індивідуума та групи і запобігання ризикам – необхідні сьогодні складові роботи професіонала в цій сфері. Тобто життя і професія постійно ставлять перед ним все нові, складні, комплексні завдання, що, в свою чергу, вимагає безперервного вдосконалення кваліфікації.

У той же час, кількість і складність інформації, актуальної для професіонала, зростає лавиноподібно. Кількість досліджень, що проводяться за різними напрямками, вимагає пильної уваги до профільних видань і трендів. Наростання кількості інформації не обходиться і без зростання сегмента неправдивої інформації, яка веде до професійних і управлінських помилок в будь-якій сфері. Це означає, що професіоналу в тій чи іншій сфері необхідні розвинені навички критичного мислення, вміння відрізнити факт від вигадки або навмисної містифікації. Знання, які швидко застарівають, вимагають актуалізації протягом усього професійного життя спеціаліста. Все це, в повній мірі, відноситься і до роботи в соціальній сфері. Соціальний працівник, володіючи високим потенційним впливом на якість життя клієнта, особливо відчуває необхідність в актуальних знаннях і навичках.

Ці процеси зумовлюють пошук форм, що компенсують негативний вплив наведених факторів як на індивідуальні професійні траєкторії соціального працівника, так і систему соціальної роботи в цілому. Одним з таких інструментів може, на нашу думку, виступати самоосвіта.

Аналіз останніх досліджень. Деякі аспекти самоосвіти, її цінність у навчанні відображені у спадщині класичної педагогіки (Ф. Дистервег, Я. Коменський, Й. Песталоцці, Ж. Руссо, В. Сухомлинський, А. Макаренко, К. Ушинський), у сучасній вітчизняній та зарубіжній науці (Н. Сидорчук, В. Буряк, В. Козаков, А. Ключко, В. Оконь, П. Підкасистий, Д. Пісарев, Є. Брязгунова та ін.). Проблеми саморозвитку, самовдосконалення особистості досліджували І. Бех, О. Бодальов, Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та інші. Питаннями становлення майбутнього соціального працівника як фахівця, формування його компетентності займаються такі вчені, як О. Карпенко, А. Капська, Н. Чернуха, Л. Волинська, В. Филипчук та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема самоосвітньої діяльності, самовдосконалення особистості

притягають увагу багато дослідників. Проте питання значущості безперервного навчання спеціалістів соціальної сфери, формування у них навичок самоосвіти залишаються актуальними і потребують всебічного комплексного вивчення.

Мета статті. Визначити роль самоосвіти в процесі професійного самовизначення майбутнього соціального працівника.

Виклад основного матеріалу. Згідно ст. 8 Закону України «Про освіту» інформальна освіта (самоосвіта) – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям. Також Закон визначає поняття і безперервного професійного розвитку як безперервний процес навчання та вдосконалення професійних компетентностей фахівців після здобуття вищої та/або післядипломної освіти, що дає змогу фахівцю підтримувати або покращувати стандарти професійної діяльності і триває впродовж усього періоду його професійної діяльності [1].

Перші тлумачення понять «самоосвіта», «самоосвітня діяльність» пов'язують з філософами античності (Сократ, Платон, Арістотель). Найбільший розвиток самоосвіта отримала в ХІХ столітті. Незважаючи на великий інтерес серед дослідників до проблеми самоосвіти, цей термін не має єдиного наукового визначення.

В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка самоосвіта визначається як «освіта, яка набувається в процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі. Самоосвіта є невід'ємною частиною систематичного навчання в стаціонарних закладах, сприяючи поглибленню, розширенню і більш міцному засвоєнню знань» [2, с. 296].

Один з основоположників вітчизняної педагогічної думки В.О. Сухомлинський в поняття самоосвіти вкладав комплектування особистої бібліотеки і розумової праці вдома, наодинці. Він писав, що «Без пристрасті до книжки людині недоступні культура сучасного світу, інтелектуальне й емоційне вдосконалення. На думку педагога-новатора, самоосвіта являє собою єдність оволодіння знаннями в навчальному закладі і тієї самостійної інтелектуальної роботи вдома над книгою, в якій виражається тривалий процес становлення нахилів, здібностей, покликання [3, с. 132].

Сухомлинський вважав, що самоосвіта м це не механічне поповнення знань, не замкнутість і відірваність від людей, а живі людські взаємини. «Інтелектуальне життя навчального закладу немислиме без тих тонких відносин, в яких людина відкривається перед людиною як велике духовне багатство. Суть їх повинна складатися в обміні знаннями, вміннями. Передаючи свої знання людям, людина пізнає іншу людину і себе», – писав великий педагог [3, с. 134].

Важливу роль самоосвітньої діяльності підкреслював німецький педагог Адольф Дистервег, послідовник Песталоцці. Він вважав основними принципами виховання природовідповідність, культуровідповідність, самодіяльність. Дистервег писав: «Бути людиною – означає бути самостійною у прагненні до розумних цілей». Самоді-

яльність в його розумінні – це вільне самостійне пізнання, що дає змогу побачити особисті шляхи і засоби самоосвіти [4, с. 101].

Відомий польський педагог В. Оконь визначає самоосвіту як такий вид навчання, цілі, зміст, умови і засоби якого залежать від самого суб'єкту. Це процес цілковито самостійного вчення людини. Як вважає вчений, оптимального рівня самоосвіта досягає тоді, коли вона перетворюється в постійну життєву потребу людини, основу її освіти протягом усього життя, основу її поведінки і способу життя. В. Оконь стверджував, що самоосвіта це завжди підвищення загальної культури, а в її рамках засвоєння будь-яких знань і форм діяльності, а також професійної культури в залежності від професії працюючої людини [5, с. 165–166].

На думку Є. Брязгунової, самоосвіта – це засіб самовиховання, оскільки сприяє виробленню цілеспрямованості, наполегливості в досягненні мети, внутрішньої організованості, працьовитості та інших моральних якостей [6].

Різні підходи до визначення самоосвіти дозволяють розглядати це поняття як:

- форму отримання та поглиблення знань;
- процес розвитку інтелектуальних якостей та розумових здібностей;
- вид пізнавальної діяльності;
- засіб саморозвитку творчої особистості, керування її розумовою діяльністю [7].

Отже, можна сказати, що самоосвіта в загальному сенсі – це цілеспрямована, добровільна і самостійна діяльність з придбання і поглиблення теоретичних знань, удосконалення наявних та отримання нових професійних умінь і навичок.

Проблема самоосвіти сучасної людини найбільш актуальною стала в умовах інформаційного суспільства, де вміння отримувати необхідну інформацію та працювати з нею є найголовнішим.

У сучасному VUCA-світі, з його нестабільністю і невизначеністю, характерною особливістю практично будь-якої професійної діяльності є її лабільність, коли колишні професійні вміння та навички швидко застарівають, потрібні інші форми і методи роботи, теоретичні знання суміжних наук і інше. Тому особливого значення набуває безперервне навчання протягом усього життя. Основним девізом сьогодення є «Освіта через усе життя» (lifelong learning), який розуміється як активний процес освоєння нових знань протягом усієї професійної діяльності.

Практика соціальної роботи здійснюється в контексті швидко мінливих потреб суспільства і політики, а також в умовах постійного оновлення результатів досліджень і теоретичних розробок. У зв'язку з цим, безперервне навчання дозволяє соціальним працівникам постійно оновлювати свої знання і навички, щоб надавати актуальні і ефективні послуги. Рада з освіти в галузі соціальної роботи (CSWE) визнала цю необхідність. Стандарти CSWE 2015 року закріплюють: «Соціальні працівники визнають важливість навчання протягом всього життя і прагнуть постійно оновлювати свої навички, щоб гарантувати їх актуальність і ефективність» [8].

Соціальних працівників проблема самоосвіти стосується найбільшою мірою, ніж представників інших професійних співтовариств. Так як сфера

діяльності соціальних працівників пов'язана зі складними процесами прийняття рішень в ситуаціях, що характеризуються високим ступенем невизначеності. Виникнення нових незахищених категорій населення, постійний пошук нових рішень, що відповідають викликам часу вимагають постійного вдосконалення у соціального працівника знань, умінь і компетенцій.

Первинне освоєння професії «Соціальний працівник» доводиться на період навчання в університеті. У цей період у майбутніх фахівців відбувається співвіднесення життєвих установок, ціннісних орієнтирів з професійними планами, визначення життєвих перспектив. При цьому, після закінчення вищого навчального закладу, велика частина випускників зустрічається з проблемами та відчуває невпевненість у своєму професійному виборі. Причини цього явища можуть бути різними: невідповідність початкових уявлень про зміст професії; несформованість важливих професійних якостей і навичок; низька мотивація, незадоволеність умовами праці і т.д. У зв'язку з цим, у молодих фахівців з'являється потреба в пошуку нових шляхів і способів продуктивного професійного самовизначення. Значним потенціалом в цьому контексті, на наш погляд, має самоосвіта.

Пряжніков М.С. формулює явище професійного самовизначення, як «пошук і знаходження особистісного сенсу в трудовій діяльності, яка обирається, освоюється і вже виконується» і це визначення досить співзвучно проблемі, яка піднімається автором в даній статті [9, с. 21]. З цієї точки зору, доказом високої ролі самоосвіти в потенційній успішності професійного самовизначення є такі риси цього процесу, як необхідність в занятті професіоналом суб'єктної позиції, співвіднесення індивідуальних рис і особливостей, інтересів і можливостей зі специфікою професійної діяльності. Тобто, тих дій, які майбутній фахівець здатний виконати тільки особисто.

Включення студентів у проектну та волонтерську діяльність, реалізація процесів педагогічного супроводу самоосвітніх практик, задіяння можливостей культурно-освітнього середовища вузу є, з нашої точки зору, умовами, при яких самоосвіта може ефективно впливати на процес професійного самовизначення. Спираючись на досвід організації своєї діяльності, отримуючи практичні навички, самостійно приймаючи рішення, студент формує особистий стиль діяльності, тобто реалізує процес самоосвіти, одночасно глибше проникаючи в сутність професії.

Актуалізація самоосвіти як основи і умови безперервного навчання обумовлює цілеспрямоване адресне включення студентів в цей процес в рамках культурно-освітнього середовища вузу. Така середина вибудовується на основі суб'єкт-суб'єктних відносин викладача і студента, з урахуванням інтеграції освіти і культури, спільності історико-культурних традицій, регіональних можливостей в професійному навчанні, культивування професійного ідеалу фахівця і ін. Культурно-освітнє середовище сучасного вузу здатне забезпечити становлення продуктивної самоосвітньої активності студента. Це послужить основою для успішного особистісного і професійного самовизначення студента, як в процесі отримання освіти, так і в майбутній професійній діяльності [10].

Висновки і пропозиції. Аналізуючи вищесказане, можна зробити висновки, що особлива роль в професійному самовизначенні майбутніх соціальних працівників належить самоосвіті студентів. Як відзначають багато дослідників, саме в процесі самоосвіти відбувається якісний особистісний ріст фахівця, освоєння теоретичних і практичних знань, формується звичка до самостійної інтелектуальної діяльності. Це, в свою чергу, сприяє визначенню власних цілей, способів вдосконалення, а також допомагає зробити усвідомлений професійний вибір. Для самоосвіти потрібно наявність активних пізнавальних потреб та інтересів, внутрішня самодетермінація і високий ступінь свідомості і самоорганізованості.

Необхідність передати знання про основні способи організації процесів самоосвіти, сформувати навички самостійного отримання сучасної професійної інформації, потрібної для вирішення важких життєвих ситуацій клієнта, формування своєї зони найближчого розвитку і освітньої

траєкторії диктують потребу наукового пошуку і формування раціональних, методологічно обґрунтованих, підходів до створення нових способів самоосвіти майбутніх соціальних працівників. Важлива задача університету полягає в тому, щоб допомогти майбутньому соціальному працівнику прийняти себе як професіонала, навчити самостійно будувати план свого розвитку як на етапі навчання в університеті, так і в майбутній професійній діяльності. Важливим також є і підвищення учбової мотивації у студентів до самоосвіти як особливого виду пізнавальної діяльності, формування навичок критичного мислення, використання інноваційних технологій організації самоосвіти. Рушійною силою у саморозвитку людини є допитливість, яка допомагає зберігати самомотивацію до навчання. Як говорив Сократ: «Якщо ти будеш допитливим, то будеш багато знати». Тому дуже важливо у процесі професійної підготовки формувати у студентів інтерес до навчання.

Список літератури:

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 22.03.21).
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
3. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Киев : Радянська школа, 1974. 288 с.
4. Курашова В.О., Дістервег А. Про принцип самодіяльності дитини у навчанні. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. Харків, 2008. № 1. С. 99–102.
5. Оконь В. Введение в общую дидактику. Москва : Высшая школа, 1990. 384 с.
6. Брызгунова Е. Самообразование как основа успешности человека. Педагогическое мастерство : материалы I Междунар. науч. конф., г. Москва, апрель 2012 г. Москва : Буки-Веди, 2012. С. 310–312.
7. Ключко А.О. Самоосвітня діяльність вчителя як педагогічна проблема. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки* : зб. наук. пр. Київ-Запоріжжя, 2005. Вип. 36. С. 266–273.
8. Jivanjee, P., Pendell, K., Nissen, L., & Goodluck, C. (2015) Lifelong learning in social work: A qualitative exploration with social work practitioners, students, and field instructors. *Advances in Social Work*, 16(2), 260–275. URL: 18407-Article Text-29393-2-10-20160208.pdf (accessed 22 March 2021).
9. Пряжников Н.С. Профессиональное самоопределение: теория и практика. Москва : Академия, 2007. 503 с.
10. Гревцова Е.В. Формирование в вузе готовности будущих социальных работников к самообразованию как фактор их профессионального самоопределения : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : [спец.] 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Государственный педагогический университет им. Л.Н. Толстого. Тула, 2017. 24 с.

References:

1. Pro osvitu [On Education]: The Law of Ukraine from 05.09.2017 № 2145-VIII. Date of update: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (accessed 22 March 2021). (in Ukrainian)
2. Goncharenko, S. (1997) *Ukrayinskyj pedagogichnyj slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid. (in Ukrainian)
3. Sukhomlinsky, V. (1974) *Serdce otdayu detyam* [I give my heart to children]. Kyiv: Soviet School. (in Russian)
4. Kurashova, V. (2008) Disterveg pro pryncyp samodiyalnosti dytyny u navchanni [Disterweg about the principle of amateur activity of the child during the learning]. *Pedagogy, psychology and medical-biological problems of physical education and sports*, no. 1, pp. 99–102. (in Ukrainian)
5. Okon, V. (1990) *Vvedenie v obshchuyu didaktiku* [Introduction to general didactics]. Moscow: Higher School. (in Russian)
6. Bryazgunova, E. (2012) Samoobrazovanie kak osnova uspeshnosti cheloveka [Self-education as the basis of human success]. Proceedings of the *Pedagogical skills: materials I International scientific conference (Russia, Moscow, April, 2012)*, Moscow: Buki-Vedi, pp. 310–312.
7. Klochko, A. (2005) Samoosvitnya diyalnist vchytelya yak pedagogichna problema [Teacher's self-educational activity as a pedagogical problem]. *Pedagogy and psychology of creative personality formation: problems and searches*, vol. 36, pp. 266–273. (in Ukrainian)
8. Jivanjee, P., Pendell, K., Nissen, L., & Goodluck, C. (2015) Lifelong learning in social work: A qualitative exploration with social work practitioners, students, and field instructors. *Advances in Social Work*, 16(2), 260–275. URL: 18407-Article Text-29393-2-10-20160208.pdf (accessed 22 March 2021).
9. Pryazhnikov, N. (2007) *Professional'noe samoopredelenie: teoriya i praktika* [Professional self-determination: theory and practice]. Moscow: Akademiya. (in Russian)
10. Grevtsova, E. (2017) *Formirovanie v vuze gotovnosti budushchih social'nyh rabotnikov k samoobrazovaniyu kak faktor ih professional'nogo samoopredeleniya* [Formation in the university of readiness of future social workers for self-education as a factor of their professional self-determination]. (PhD Thesis), Tula: State Pedagogical University L.N. Tolstoy.